

Баасы
келишимдик
баада

ЖАЛАЛ-АБАД
АКК
31-май,
2018-жыл
№4 (189)

Биздин сунуш - сизге киреше!

Белес

Жалал-Абад Айылдык Консультациялык кызматтын гезити

Демоталаа көрктөндү

Жалал-Абад шаарынын Курорт аймагындагы жол боюнда демоталаа түзүлгөнүнө мына быйыл 5 жыл болду. Демоталаа мурдагы жылдарга караганда көрктөнүп, жашылданып, кооздугу менен өзгөчөлөнүп турат.

Демоталаадагы өсүмдүктөрдү карап, андагы жаңы эгилген көчөттөрдү асырап, бүгүнкүдөй абалга келишине чоң салымын кошкон аренда-торлор Гулаим Кантороева эже менен анын жолдошу Акматали Кантороевдин мээнетин белгилеп кетпесек болбойт.

Мындан 5 жыл илгери 2013-жылдын июнь айынан тартып, ЖА АККнын демилгеси менен Германиянын Кыргызстандагы элчилигинин

колдоосунда «Жалал-Абад курортунун аймагындагы кайраакы жерлерди калыбына келтирүү боюнча көргөзмө талаа түзүү» долбоору ишке ашырылган.

Анын максаты:

➤ Мал-жандыктарын жаюудан коргоо менен кайраакы жерлердин потенциалын даңазалоо;

(Уландысы 2-бетте)

2014-жыл.

2014-жыл.

2018-жыл.

2018-жыл.

«Белес» гезитинде белен маалыматтар бар!

Өзгөн районундагы Кызыл-Октябрь айыл өкмөтүнүн Кызыл-Сеңир айылындагы «Айыл чарбасынын өндүрүмдүүлүгүн жана тамак-ашты жакшыртуу» долбоорунун алкагында түзүлгөн «Кызыл-Сеңир» өз ара жардамдашуу тобунун мүчөлөрүнө жашылчалардын түрлөрүн өстүрүү, асыроо боюнча тренингдер жүргүзүлүп жатат.

Биздин топтун мүчөлөрүнө ЖА АККнын консультанты Иманова Алмаз – парникти даярдоо, анда жашылчалардын көчөттөрүн өстүрүү боюнча практикалык тренинг өтүп берди.

Тренингдин мазмунунда органикалык чарба жүргүзүүдө уруксат этилген каражаттар, парникти туура жасоо жана колдонуу, үрөндү себүүгө даярдоо боюнча түшүнүктүү, жеткиликтүү айтып, практика жүзүндө көрсөтүп берди.

Мындан ары ЖА АКК менен кызматташып, «Белес» гезитине жазылууну чечтик. Гезиттеги – долбоорлор боюнча кабарлар, айыл чарбасы боюнча эгиндерди химикатсыз өстүрүү, зыянкеч жана илдеттер менен күрөшүүнүн элдик ыкмаларын окуп, колдондук. Элдик ыкма менен үй-бүлөлүк тамактанууну жакшыртуу, туура тамактануу деген маалыматтар абдан

жакты. Топтун мүчөлөрү менен кеңешип, гезитке жазылууну макулдаштык.

Сапаттуу үрөндөр менен камсыздап, аларды өстүрүүнүн жаңыча технологияларын бизге үйрөтүп турсаңыздар жакшы болот. Биздин айылда айыл чарба багытында долбоор аткарылбагандыктан, күнөсканада жашылча өстүрүү, инкубатор аппараттар, тоочулук боюнча муктаждыгыбыз жогору, аракетиниз, мүмкүнчүлүгүбүз да бар!

Жалал-Абад Айылдык консультациялык кызматынан жардам күтөбүз, көптү үмүттөнөбүз!

Ишиңиздерге ийгилик каалайм!!!

Шырман КЕЛДИБЕКОВА,
Өзгөн районундагы Кызыл-Октябрь айыл өкмөтүнүн Кызыл-Сеңир айылдык аялдар жамаатынын төрайымы.

3-бет

Тартынбай сүйлөгүндү...

4-бет

Улуттар аралык достук...

5-бет

БУУнун туруктуу өкүлү...

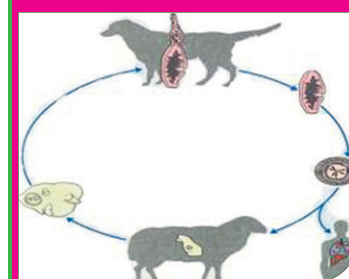
6-бет

Куурма чай – этнодаам

7-бет

Эхинококкоз

Дарактардагы хлороз

Бул инфекциялык эмес илдет. Илдеттин себептери: дарактарды өтө акиташталган топурактарда өстүрүү, темирдин, микроэлементтердин (магний жана марганец) жетишсиздиги, азоттук азыктануунун бузулушу, топуракта кычкылтектин жетишсиздиги.

Белгилери:

- Активдүү өсүү мезгилинде жалбырактар саргыч түсүндө хлороз болот.
- Чокудагы жалбырактардын агыш же саргыч болушу - темирдин жетишсиздиги. Көбүнчө тарамыштардын ортосу саргыч болот.
- Магнийдин же марганецтин жетишсиздиги - жалбы-

- рактардын ортосу тарамыштардын арасы саргыч болуп, жалбырактардын четтери жашыл бойдон калат.
- Бордун жетишсиздиги – мөмөнүн деформация болушу.
- Кальцийдин жетишсиздиги – мөмөнүн ичинде жана сыртында тактар болот.
- Цинктин жетишсиздиги – розеткалуу болот (бутактардын өсүүсү). Ушундай жабыркоолорду вирустар да пайда кылат.
- Топурактагы абанын жана азоттун жетишсиздигинен – жалбырактар жалпы саргаят.

Алдын алуу чаралары:

- Агротехниканы сактоо.
- Жай ичи дарактарды 2-3 жолу темир купоросу (0,5-0,7%) менен иштетүү.
- Дарактардын ортосунда чанактууларды эгүү.
- Марганцовканын мала кызыл эритмеси менен иштетүү.
- Магнийди кармап турган жер семирткичтерди чачуу.

Химикаттар:

Жер семирткичтерди чачуу же өсүмдүктөрдү жетишпеген элементтер менен кошумча азыктандыруу. Вегетация мезгилинде күрөң 0,3-0,5% же бор кислотасы, темирдин сульфаты 0,05-0,1%, кальцийдин хлордуу кычкылы 0,5%, цинктин күкүрттүү кычкылы 0,33 %, менен жалбырактарды кошумча азыктандыруу керек.

Беттин терисине карата маскалар

Масканы колдонуудан мурун чач жүдөтпөшү үчүн жоолук салынып, бетти жууп, макияжды кетириүү керек. Анан пахтадан жасалган сүлгүнү ысык сууга салып, аны менен бетти бир азга жаап туруу зарыл. Бул беттин тешикчелерин кеңейтип, маскадагы керектүү заттардын жакшы сиңишине шарт түзөт.

КУЛПУНАЙ МАСКАЛАРЫ:

▲ Азыктандыруучу маска:

2 чоң кашык эзилген кулпунайга 1 чоң кашык майлуу быштакты кошуп аралаштырыңыз. Анан бетиңизге жука, текши кылып

жаап 15 мүнөт коюңуз. Андан соң жылуу суу менен жууп салыңыз.

▲ Майлуу терини тазалоочу маска:

Бир нече кулпунайды таза жууп алып, ботко кылып эзип, бетиңизге 10-15 мүнөт жабыңыз. Андан соң жылуу суу менен жууп салыңыз.

▲ Бардык түрдөгү терилер үчүн маска:

Жайдын аптаптуу ысык күндөрүндө кулпунайдын ширесинен тондурулган муз өтө пайдалуу. Бул үчүн кулпунайды бүдүрүн калтырбай жакшылап эзесиз да марли менен ширесин өзүнчө сыгып аласыз. Анан ал ширесин муздаткычтын калыптарына куюп тондуруңуз. Андан соң тоңгон муздар менен бетиңизди сүрүп туруңуз.

Жашылча-жемиштерден жасалуучу маскалар беттеги тактарды кетирип, терини тунук көрсөтөт. Беттеги майда бырыштардан арылып, аны менен бирге бет терини агарткыңыз келеби? Андыктан беттин териси үчүн кам көрүүнү унутпаңыз.

Мындай маскалар аптасына 1-2 ирет жасалып, жалпысынан 15-20 күн жасоо сунушталат. Абдан кургак беттер үчүн маскаларга айран, каймак, жумуртканын сарысын же бал кошуп койсоңуз болот. Эскерте кетүүчү нерсе масканы бетке коюу убактысы – 15-20 мүнөт. Андан ашыкча коюунун кажети жок.

Демоталаа көрктөндү

(Уландысы. Башталышы 1-бетде)

► Жамгыр сууларын топтоонун турдүү ыкмаларын пайдаланып, токойду калыбына келтирүү, жер кыртышын коргоо жана суу сактоочу технологияларды даңазалоо;

► «Талаа күндөрүн» өткөрүү менен студенттердин жана коомчулуктун экологиялык түшүнүктөрүн байытуу.

Долбоорду аткаруудагы өнөктөш уюмдар – ЖА АКК, Кара-Алма токой чарбасы, Жалал-Абад Мамлекеттик Университети (ЖАМУ) жана Лесик-Юг бейөкмөт уюму демоталаанын арендатору Кантороева Гүлаим эженин ортосунда 5 тараптуу 10 жылдык мөөнөттөгү меморандум-келишим түзүлгөн.

ЖА АККнын 2014-2016-жылдардагы Эл Аралык Кеңешчиси Каролина Вегнердин, арендатор Гүлаим Кантороеванын жана ЖАМУнун экология адистигинин 1-курсунун студенттеринин мээнетинен мистелердин түбүнө жарым айлуу террасалар, траншеялар казылып, жарларды коргоочу тосмолор жана жамгыр суусун топтоочу 4 кудук курулган.

Мындагы иш-чаралар ЖА АКК, ошол жердин арендатору Кантороева Гүлаим эже жана анын жолдошу Кантороев Акматалы аке менен биргеликте иш алып барылды. Учурда алар эриш-аркак болуп, эмгектенишип, ошол жердин көрктөнүшүнө түздөн-түз салымдарын кошуп келишүүдө. Мындан сырткары талаа күндөрүн өткөрүүдө жана ар түрдүү практикалык иштерди жүргүзүүдө ЖАМУнун экология жана биология адистиги боюнча окуп жаткан студенттери активдүү катышышкан.

Кантороева Гүлаим эженин айтуусу боюнча:

Мен дайыма үй-бүлөм менен эс алуу үчүн, шаардын жашылданып турушун каалоочумун. Бирок бул үчүн өтө көп убакыт керек болсо дагы, биз оптимисттик көз карашта жакшы жыйынтыктарга жетишүүгө далалат кылып иштедик. Биз келгенде такырайган жер болчу. Демоталааны кароо жумуштары оор экен, баштап алган соң таштап салуудан намыстанып иштеп олтуруп, быйыл 5 жылдын жүзү болуптур. Бул жерден түрдүү адамдар өтөт экен, бир туруп тосмолорубузду бузуп кетишет. Абышкам чыгармачыл адам,

жазуучу, ал жазганын да токтоп, челектеп суу куюп отуруп, көчөттөрдү көктөттүк. Зыянкечтерге туруштук берүү да кыйынга туруп жатат.

Улам жылда жаңы көчөттөрдү отургузуп, жамгыр-кар сууларын топтоп алган кудуктардан көчөттөрдү сугарып, жашылдандырып турабыз. Жапайы коендор көчөттөрдүн тамырын кыркып, кууратып коюп жатат. Ал аз келгенсип, мистелер бышып жетиле электе эле кимдир бирөөлөр түнү келип, жыгач мистелерди көк боюнча күбүп кеткен да учурлар болду. Алгач ЖА АККдан 11 түп бадам, гилас, алманын көчөтүн алып келип, өз колдору менен отургузуп беришти. Курортко малын жайган жакын жашаган элдер «силер келип алып, малыбыз жайылбай калды» деп кыйла тоскоолдук жаратышты. Бизге чейин бул жер менен эч кимдин иши болбоптур. Башка арендаторлор түшүмүн алганы эле келишет экен, биз болсо мынтип тосмолор карап отурсак, бул жер меники дегендер чекеден чыгып жатат.

Өзүбүз да көчөт отургузуп кийин ордун таппай калып жаттык. Көрсө көчөттү казып алып, көчөттүн ордуна чым коюп койсо билинбей калат тура. Демек, отургузган көчөттөрдү бирөөлөр ушундай жол менен казып алып кетип жатышыптыр да деп адамдарга таң калдык. Балдарым да какыраган жерге келип алып эмне кыласыңар дейт. Абышкам экөөбүз тең кежир экенбиз, эптеп тиштенип иштеп жатабыз. 8 түп жаңгактын көчөтүн эктим, ал ошол эле жылы түйүп алыптыр. Бирок бул жерге жаңгак өспөйт окшойт, кийин куурап калды. Арча, кайрагач, каштан дарагын, 300 түп бадам эктик, анын баары көктөдү. Тратуардын эки бетине кайналы эктик.

"Биздин демоталаабыз башкаларга үлгү: жерди деградацияга учуратпоону алдын алуу иш-чараларын биздин демоталаанын мисалында жүргүзүүгө болот. Биринчи маанилүү кадам – бул малды жайытка коё бербөө. Бул иш-чара жөнөкөй көрүнгөнү менен практика жүзүндө ишке ашыруу көп тоскоолдуктарды, талыкпаган эмгекти, берилгендикти талап кылат жана жерди сактоого кызыгып иштөө керек. Иштеп аягына чыгарабыз деген үмүт менен жүрөбүз!" - дейт Гүлаим эже.

Насипа МАМАСАЛИЕВА

Дүйнөдө жана өлкөдө

“Тескери-үй” аттракционуну

Москвада “тескери-үй” аттракционуну пайда болду. Ал оодарылган коттеджди элестетет. Жанында ошондой эле абалдагы унаа турат. Үйдө эмеректер, идиш-аяк жана башка зарыл буюмдар бар. Болгону алардын баары аңтарылган абалда турат. Ага кирген адамдар потолок менен басып, оодарылган кырдаалда өзүнүн туруктуулугун текшерсе алат.

Эң кооз метро

Дүйнөдөгү эң кооз метро Швейцариядагы Tunnelbana метросу. Ал 100 станциядан турат, анын ичинен 47 станциясы жердин астынан, 53 станциясы жер үстүндө жайгашкан. 1950-жылы ачылган, жер астындагы станциялары аскалардан кесилип жасалган.

Гуглдан маалымат издөө ыкмалары

Баса, бул ыкмаларды адамдардын 96 пайызы билбейт. Эгер цитатада бир сөздү такыр эстей албай жатсаңыз, анын бардыгын жазып, унутуп калган сөздүн ордуна (*) жылдызчаны коюп койсоңуз, Гугл таап берет. Эгер кандайдыр бир документти таба албай жатсаңыз, тиешелүү бир сөздү жазып, анын алдына (+) белгисин коюп койсоңуз, аны табуу кыйынчылык жаратпайт. Ал эми издөөдө керек болбогон сөздү чыгарып салуу үчүн ал сөздүн алдына (-) белгисин коюңуз. Мисалы, “Манас” китеби – сатып алуу. Ошондо сатып алуу маалыматтар сиздерге сунушталбайт.

Космосто жуккан калем сап

Космосто кадимки шарик ручкасы жукпай каларын билгенден кийин НАСАнын адистери 6 жыл 200000 саат жана 5 млн доллар коротушуп, космосто жуккан калем сапты чыгарышкан. Ал эми орустар кадимки карандашты колдонушкан.

Чоң энем мени аябай мактады

Мен алгач «Менин коопсуз жана бейпил мектебим» компонентине кирип, тең насаатчы болуп иш алып бардым. Ал эми «МКЧ» курсуна катышып, кабачок эгип, ийгиликке жетиштим.

Жалал-Абадга семинарға барып катышып, өз тажрыйбамды арттырып, окуучулар менен тажрыйбасын бөлүшүп келдим. "Суу, Санитария жана Гигиена" боюнча окуучуларга эле эмес, дарылоо пункттарына барып, чоң адамдарга да сабак өтүп жатам. 22-март күнү айылда ишембилик өткөрүлгөндө "Суу, Санитария жана Гигиена" боюнча эл алдына чыгып, тайманбастан билдирүү жасап бергем.

Анда таасирленген эл "Туура айтасың, чоң адамдар сууга таштанды ыргытуу менен өзүбүзгө эле зыян келтирип жатабыз, тазалыкты сактайлы" – дешти. Бул долбоор менин жашоомдун бир бөлүгүнө айланды. Долбоорго катышкандан бери кескин түрдө өзгөрдүм. Элдин алдында тайманбай сүйлөгөндү, убакытты туура пайдаланганды, долбоордун ишин да, үй иштерин да бүткөргөнгө жетишип жатам. Чоң энем үйгө келген туугандарыбызга мени аябай мактап жатат.

Өкүнгөнүм долбоор аяктап жатканда кошулупмун, бирок, 11-класста ушул долбоорду улантам. Лидерлерди шайлап сабак өтүп, отчетторду өзүм алам деп пландаштырып койдум. «Менин кирешелүү чарбам» курсу биздин мектепте туруктуу уланат деп айта алам!

Гүлбаян УЛУКБЕК кызы, Кадамжай районунун Халмион Айыл өкмөтүнө караштуу Б. Примов атындагы орто мектебинин 10-классынын окуучусу

Тартынбай сүйлөгөндү үйрөндүм

Халмион Айылдык аймагындагы М.Юсупов атындагы орто мектебинин 9-классынын окуучусу Бакытбек кызы Канзааданын ийгиликтерине күбө болуңуздар.

Канзаада азыркы күндө мектепте долбоор боюнча жумасына бир жолу окуучуларга «Менин кирешелүү чарбам» курсу боюнча сабак өтүп 12-бөлүмгө жетип калды. Жаштыгына карабай Канзаада сабакты жакшы уюштуруп, кутучага суроолорду даярдап салып, көрсөтмө материалдары даярдап, окуучуларды кызыктырып сабак өтүүдө. Канзаада долбоорго чейин дыйканчылыкка кызыккан эмес, жазда ата-энеси менен жайлоого барып мал багышчу.

га помидор, 0.02 га аянттарга бадыраң эгип ийгиликке жетишкен. Түшүмүн базарга сатып үй-бүлө бюджетине кошумча киреше алып келди. Канзаада Жалал-Абад шаарында 4-8-январда семинарга катышып, тажрыйбасын арттырды, Суу, Санитария жана Гигиена боюнча маалымат алды. Жалал-Абаддан келгенден кийин санитария боюнча достору менен 3700 адамга маалымат таркатышты.

Тартынбай өз оюн так айтууну үйрөнүп, мектептин акт-овой залында окуучуларга Суу Санитария жана Гигиена, конфликт жана суицид боюнча түшүндүрүү иштерин жүргүзүштү.

Канзаада: «Мурда мен 4 жана 5 деген бааларга окуучумун. Долбоорго катышкандан баштап жалаң 5ке окуп жатам. «Менин кирешелүү чарбам» МКЧ курсунда окуп, кантип киреше табууну үйрөндүм. Мени кубандырган нерсе, МКЧнын

китебин үйдө абам экөөбүз окуп, огородду чогуу карайбыз. Абам МКЧ китебин кызыгуу менен окуп, мал чарба, айыл чарбасы боюнча билимин өстүрдү. Окуучуларга да автоунаасы менен үрөн ташып берип жардам берүүдө» - деп билдирди.

Окуучулардын ата-энелери, мектептин мугалимдери бул долбоор окуучулардын жакшы жакка өзгөрүшүн айттышып, мурда көп убактысын текке кетирген балдарыбыз азыр убакытты туура пайдаланганды үйрөнүштү. Кетмен чаба албайт эле азыр огороддо кызыгуу менен иштейт. Кошумча киреше таап өз керектөөлөрүн канааттандырууга аракет жасап калышкандыктан, ушул долбоорду жүзөгө ашыргандарга ыраазычылыгын билдиришти.

Мамытбек НАЗИРБАЕВ, долбоордун консультанты

Жүзүм - көп жылдык өсүмдүк аны көбүнчө чоң бактарда, үйлөрдүн алдында өстүрүшөт.

Жүзүмдү б.з.ч 2-миң жылдыкта байыркы Грецияда өстүрүшкөндүгү жөнүндөгү маалыматты жергиликтүү калктын маданиятындагы вино кудайы Дионис деп аташканынан билүүгө болот.

Ошону менен жүзүм акырындап отуруп Чыгыш Европа, Орто Азия жана башка өлкөлөргө тарап баштады. Жүзүм дүйнөнүн ар башка климаттык зоналарында ысык, кургак жана салыштырмалуу суук жайларда да өстүрүлөт. Бүгүнкү күндө жүзүмдүн 5000 дөн ашуун сорттору бар болгону менен мамлекетибизде

дон 15 тоннага чейин түшүм берет. Кооз, даамдуу жүзүмдү асырап, кароо түйшүктүү жана жоопкерчиликтүү. Эрте жаздан баштап шактарындагы ашыкча бутактарын алып туруу керек. Ошондой эле кийинки жылга түшүм берүүчү шактарын аныктоо маанилүү.

Жүзүмдү ар 15 күн сайын ар түрдүү ооруларга каршы

Жүзүмдүн пайдасы

Кишмиш, Хусайни, Ризамат жана башка ондогон түрлөрүн жолуктурууга болот.

Жүзүм август – сентябрь айларында бышып жетилет. Негизинен жүзүмдү эртең мененки тамактанууда нан менен жеген пайдалуу болуп саналат. Жүзүмдүн курамындагы калория биз ойлогондон көбүрөөк болгондуктан адамды узак убакытка ток тутат. Жүзүмдүн курамында 150дөн ашуун биологиялык азык заттар бар.

Сортторуна байланыштуу курамында 20%га чейин кант, белоктор жана органикалык кислоталар, ошону менен бирге анын уруктарында А, Е, К, витаминдери бар. Жогоруда айтылган заттар адам организмине аябай зарыл болуп саналат. Бул өсүмдүктүн мөмөсү гана эмес жалбырагы да экология үчүн пайдалуу. Себеби жүзүмдүн жалбырактары башка өсүмдүктөргө салыштырмалуу көбүрөөк кычкылтек иштеп чыгарат. Жүзүм таттуу жана жагымдуу болуу менен көптөгөн ооруларга да пайдалуу. Анын курамында глюкоза жана фруктоза организмде жай сиңет жана кандын курамындагы инсулиндин артуусуна себеп болот. Ошондуктан ашказан, ичеги ооруусу жана кант оорууларына чалдыккан адамдарга жүзүмдү азыраак жеген сунушталат.

Баса белгилеп айтчу нерсе, жүзүм сортуна байланыштуу эң жакшы болгон бир шакчасынан 3-5 кг га чейин түшүм алууга болот. Ал эми жалпы 50 сотых аянттан жылына 10

даарылап туруу керек (мисалы, бордос суюктугун колдонсо жакшы болот). Жүзүмдөн жакшы түшүм алуу үчүн эрте жаздан баштап кийинки жылдын камын көрүү зарыл.

Кышка чыдамдуу шактарын калтырып, калганы кыркып турулат да кеч күздө шактарды жерге көмүлөт. Анткени, күн суук болгондуктан жүзүмдү үшүк алышы ыктымал. Эрте жазда кайра топурактан ачып түшүм алууга кам көрүлөт. Кыргызстандын климаттык шартында жүзүм сууну анча талап кылбайт, 2-3 жолу гана суугарылат. Көбүнчө жүзүмдү жерге көмүүдөн кийин сууга тойгузулат. Анын тамырлары түптүү келип нымды жакшы кармайт, ошондуктан кайракы жерлерде да өстүрүүгө ылайыкташкан.

Жүзүм 1-2 жылдык көчөттөрүнөн калемчелерден кыйыштыруу, бутагын көмүү жолдору менен көбөйтүлөт.

Ишкердикти туура жолго коюу үчүн жүзүмдү түрлөнтүп эгүү керек. Мисалы эрте, кеч жана орточо убакытта бышкан сортторун эксе болот. Эгер бир сорту гана эгилген болсо түшүмдү жыйноодо кыйын болот. Жүзүмдүн шакчаларын кыркып туруунун себеби көчөт энергиясын шакчаларга эмес мөмөгө берет. 4 жылдан ашкан чоң жүзүмдүн шактарын да кыркып, даракты жашартып туруу пайдалуу болот.

Хасанбай ЖУМАБАЕВ, жүзүм өстүргөн фермер

Улуттар аралык достук

18-19-май күндөрү Ноокат районундагы Найман Айылдык аймагына караштуу Найман орто мектебинде жана Кадамжай районуна караштуу Үч-Коргон Айыл аймагындагы С. Айти атындагы орто мектептеринде «Сууну акыйкаттуу пайдалануу – бул туруктуу жамааттарды түзүүнүн негизи» долбоорунун алкагында жыйынтыктоочу семинар болуп өттү.

Чыңдалды

Мында мектептерде, СПАларда, Айыл өкмөттөрдө жана өз ара жардамдашуу топторунда жетишилген ийгиликтер боюнча жеринде, практика жүзүндө элге даңазаланды.

Долбоор алкагында жыйынтыктоочу семинарга чейин башка Айыл өкмөттөрдө да тажрыйба алмашуу семинарлары өткөрүлүп турган. Натыйжада окуучулар,

мугалимдер, өз ара жардамдашуу топтору, директорлор, СПАнын адистери арасында мыкты тажрыйба алмашуулар болуп жатты. Улуттар аралык достуктар чыңдалды, себеби бул долбоордун максатына ылайык – долбоорго түрдүү улуттардын (кыргыз, орус, өзбек, тажик) өкүлдөрү камтылган.

Жыйынтыктоочу семинарга долбоор алкагында иш алынып

барылган 6 Айыл өкмөттөрдүн - жетекчилери, «Аймак» программасынын адистери, 14 мектептердин-мыкты окуучулары, директорлору, 6 СПАлардын- директорлору, 14 өз ара жардамдашуу топторунун лидерлери, ГАМ-СУМО мамлекеттик агенттигинин Ош жана Баткен облустарындагы өкүлдөрү, Эмгек жана социалдык өнүктүрүү министрлигинин гендер боюнча бөлүм башчысы Бегматова Роза, БУУнун «Аялдар» түзүмүнүн Кыргызстандагы өкүлү Геральд Гюнтер, долбоордун координатору Анара Айткурманова жалпы 80ден ашуун катышуучу болду.

Долбоор Финляндия Өкмөтүнүн каржылоосунда, БУУнун «Аялдар» түзүмүнүн колдоосунда жана «Жалал-Абад Айылдык консультациялык кызматы» коомдук фондунун аткаруусунда жүзөгө ашырылды.

Насипа МАМАСАЛИЕВА

ПОМИДОРДУН ИЛДЕТТЕРИ

Козу карын илдеттери- Фитофтороз (күрөң чирик)

Бул илдет өсүмдүктүн сабагына, жалбырагына жана мөмөсүнө зыян келтирет. Бул абанын температурасы менен жана нымдуулуктун жогору болушунан пайда

болот. Адегенде жалбырактын астында майда ак түктүү такчалар пайда болуп, алар акырындап биригишип, күрөң түскө айланат. Илдеттин күч алышы жалбырактарды бүтүндөй жок кылып, өсүмдүктүн соолушуна алып келет. Илдетке чалдыккан мөмөгө катуу күрөң тактар түшүп, бир кан-

Помидор, бадыраң- илдеттери

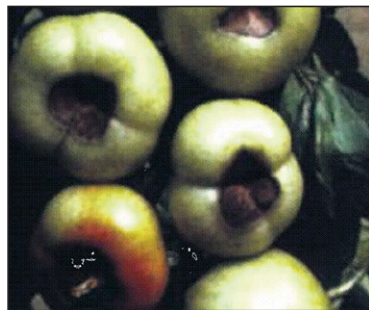
ча убакыттан кийин жумшарып мөмө чирийт. Бышкан мөмөлөр илдетке чалдыкпайт, ал эми илдетке чалдыккан жашыл мөмөлөр илдеттин эч кандай көзгө көрүнгөн белгилерисиз эле бышып жетилүү мезгилинде чирий баштайт.

Илдетке каршы колдонулуучу химикаттар:

Аскоцеб 2-3 кг/га (химикаттар менен түшүм жыйнаганга 20 күн калганда иштетүүнү токтотуу керек).

Комбат 2 кг /га (30 күн калганда), Ридомил Голд МЦ 2,5 кг/га (10-20 күн калганда) Бордос суюктугу 6-8 л/га (10 күн калганда)

Физиологиялык илдеттер - Чоку чириги

Бул илдет кеңири таралган, ал бышкан жана жаш мөмөлөрдү жабыркатат. Чоку чиригинин белгилери мөмө бышып жаткан мезгилде байкала баштайт. Мөмөнүн баш жагында күрөң эзилген тегерек майда такчалар пайда болуп, кийинчерээк алар биригишет, тез чоңоёт. Натыйжада мөмө чирип, жараксыз абалга келет. Талаада илдет, өзгөчө топуракта кальцийдин жетишсиздигинин жана туздун көп болушунун негизинде тез өөрчүйт. Күнөсканаларда өсүмдүк бул илдетке жогорку температурада (+30 +32°C) жана топуракта нымдуулук жетишсиз болгондо катуу чалдыгат. Илдеттин пайда болушунун негизги себептеринин бири: нымдуулуктун жетишсиздиги менен анын туруктуу камсыз болбошу.

Алдын алуу чаралары:

- ◆ Өсүмдүктү өз убагында сугаруу,
- ◆ Топуракка органикалык заттарды жана компост чачуу,
- ◆ Азоттук жер семирткичтерди өтө чоң дозада чачпоо керек,
- ◆ Кычкыл топурактарды акиташтоо.

Вирустук илдеттер- Мозаика

Вирустук илдеттер көптөгөн жашылча өсүмдүктөрүнө зыян

келтирет. Дарылоо ыкмалары жок. Негизги вирусту жайылтуучу - бит. Инфекция илдеттүү өсүмдүктөр менен байланышта болгон буюмдар, техникалар жана адам аркылуу таралышы мүмкүн.

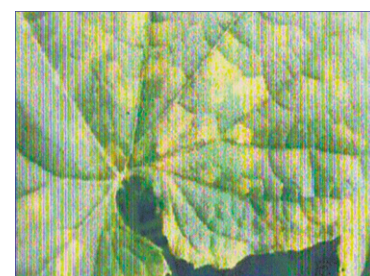
Помидор, калемпир жана жапайы ит жүзүмдөр урууларына кирген өсүмдүктөргө көбүрөөк зыян келтирет. Илдетке чалдыккан өсүмдүктү жалбырагынын түсүнөн байкаса болот. Жалбырактын ток жашыл түсү ачык жашыл түс менен алмашат. Помидорду эрте эккенде, көчөттү талаага кеч отургузганда же помидор көчөтсүз өстүрүлгөндө ал мозаикадан аз зыян тартат.

БАДЫРАҢДЫН ИЛДЕТТЕРИ

Козу карын илдетти абанын жогорку нымдуулугунда, сугаттын жетишсиздик шарттарында өтө билинет. Адегенде жалбырактарда ундай, боз-ак мом менен капталган сыяктуу темгилдер пайда болот. Акырындык менен ун мому жалбырактын баарын каптайт. Жалбырактын кара-көк өңү ачык түскө айланат. Жалбырак чүрүшүп, кургап калат. Жабыркаган сабактар хлоротикалык болуп, толугу менен куурап калат. Түшүмдөрү кеч байланат, жакшылап өнбөйт жана формасы бузулат. Инфекция топуракта өсүмдүктүн калдыктарында сакталат.

Жалган ак келер козу карын илдети

Кээ бир жылдарда айдалган бадыраңдын баарын жок кылат. Жалбырактарда ачык түстүү кичинекей темгилдер же узатасынан жайгашкан тамырчаларда хлороти-

калык темгилдер пайда болот. Жалбырактын төмөн жагында дапдаана көрүнгөн кара чекиттер – споралары көрүнгөн козу карынча пайда болот. Илдет өзгөчө нымдуу мезгилде бат өөрчүйт. Өсүмдүктүн жабыркаган бөлүктөрү күрөң түстүү болуп, кургап калышат. Инфекция өсүмдүктүн калдыктарында 4-5 жылга чейин сакталат.

Бактериоз – бактериялык илдет. Нымдуу жана жылуу мезгилде илдет өсүмдүк өсө баштагандан тартып өөрчүйт жана урук үлүшүн, жалбырактарды, гүлдөрдү жана түшүмүн жабыркатат. Жалбырактарда жалбырактын тамырчалары менен чектелген майлуу, бурчтуу темгилдер пайда болот. Илдет өрчүгөн сайын темгилдер кургап, түсү дат баскан күрөң түстө болуп калат. Кийинчерээк жалбырактын кургаган жерлери түшүп ошол жери тешик болуп калат. Сабактарда, калемчелерде жана түшүмдө кичинекей суулуу темгилдер пайда болуп, кийинчерээк алар кургап чуңкурайган жара сыяктуу болуп калат. Инфекция урук жана түшүм жыйноодон кийин калган калдыктар аркылуу жугат.

Окутуу, кеңеш берүү борборунун китептеринен алынды

15-май күнү Кыргыз Республикасындагы БУУ системасынын Туруктуу координатору/ПРООНдун Туруктуу өкүлү Озонниа Ожиело мырза, «БУУ-нун Аялдар» түзүмүнүн өкүлү мырза Геральд Гюнтер жана түштүк аймак боюнча консультанты Хамидова Дилдора айым ЖА АККнын башкы кеңсесине келишти.

Алгач ЖА АККнын максаты, аткарган жумштары, жетишкендиктери боюнча презентация жасалды.

Андан соң БУУнун "Аялдар" түзүмүнүн колдоосу менен аткарылган 2 долбоор иш жүзүнө ашырылган, андагы жетишкендиктер ЖА АККнын кызматкерлери тарабынан презентациялар жасалды.

1. БУУнун Тынчтыкты орнотуу фондунун каржылоосу менен (2014-2016) «Тынчтыкты куруу үчүн кызыкдар тараптардын чөйрөсүн түзүүгө өбөлгө» деген аталыштагы долбоорду КРнын 5 облусундагы алыскы айылдардагы 33 мектептерде аткарылган долбоор,

БУУнун туруктуу координатору Озонниа Ожиело мырза – ЖА АККда

андагы жетишилген жыйынтыктар боюнча презентациялар жасалып, фильмдер коюлуп берилди.

2. Финляндия Өкмөтүнүн каржылоосунда «Сууну акыйкаттуу пайдалануу – бул туруктуу жамааттарды түзүүнүн негизи» долбоорунун алкагында КРнын Баткен, Чүй, Ош облустарындагы 7 айыл өкмөттө, 7 Суу Пайдалануучулар Ассоциацияларында (СПА), 14 мектепте аткарылып жаткан жумштар андагы жетишилген ийгиликтер боюнча презентация жасалды. Бул долбоор алкагында 7 айыл өкмөтүндөгү «Аймак» программасы боюнча тактамалардын түрлөрүн бир эле жерден тез убакыттын ичинде чыгарып алуу, ага карата ар бир жолукка үй чарба китебинин иштелип чыккандыгы тууралуу презентация жасалды.

Презентациялардан кийин Озонниа Ожиело мырза өзүнүн оюн мындайча билдирди:

«Комплекстүү жумуш алып барылгандыгы байкалган - окуучулар менен иштөө, жаштар, аялдар, суу пайдалануучулар, айыл өкмөттөрү камтылып, көп жумуштар жасалгандыгы көрүнүп турат. Өндүрүүчүлөр менен түздөн-түз байланышыңар бар экен. Сиздер аткарган жумуштар Кыргыз Өкмөтүнүн стратегиялык пландарына туура келет экен. «Аймак» программасы боюнча элге керектүү жумуштар аткарылыптыр. Сиздердин ишканага бул акыркы келишибиз эмес, дагы көп жолу жолугушабыз деген ойдомун. Рахмат!»

Насипа МАМАСАЛИЕВА

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

HELVETAS KYRGYZSTAN
Swiss Intercooperation

WAPRO - «Суунун өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу долбоору»

ЖААЛА-АБАД АКК

Эл арасында айыл чарба өсүмдүктөрүн эккен, тажрыйбалуу дыйкандарыбыз арбын. Бирок ал дыйкандардын тажрыйбасына учурдун талабына ылайык жаңы технологияларды айкалыштырып, мол түшүм алууга шарт жаратуу мүмкүнчүлүктөрүн түзүп берүү көйгөйлөрү турат.

Дыйкандардын суу, жер ресурстарын натыйжалуу пайдалануу, жаңы сортторду кайдан алуу керектиги боюнча маалыматы аздыгынан, көпчүлүк дыйкандар пахта өсүмдүгүн экпей коюуга барышкан. Мындай көйгөйлөргө карата 3 жыл мурда Кыргызстандагы «ХЕЛВЕ-

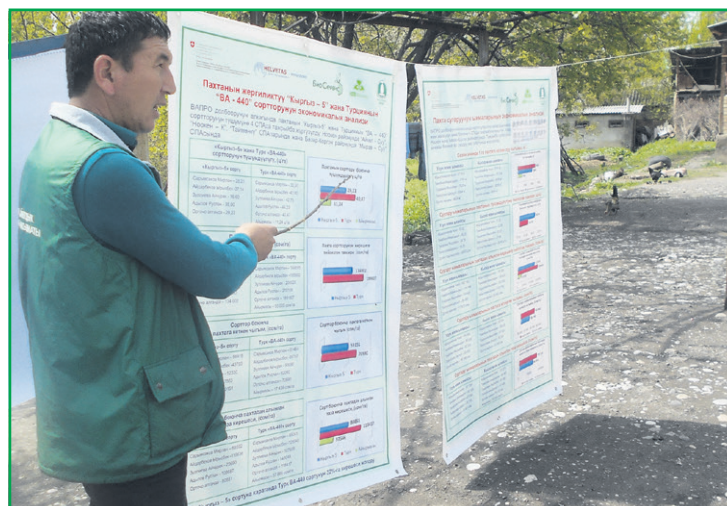
циялык кызматы (ЖА АКК), «Био Сервис» жана «Биофермер» уюмдары менен биргеликте өз-ара тажрыйба алмашып, жемиштүү иш алып барышты.

Быйылкы жылы Ноокен жана Базар-Коргон райондорунда жогорудагы аталган СПАларда долбоор боюнча пахта эккен дыйкандарга маалымат жыйындары өткөрүлдү. Маалымат жыйындарында былтыркы жылдагы долбоор алкагында ийгиликке жетишкен дыйкандардын тажрыйбалары айтылды.

Ноокен районунун демофермери Айчүрөк ЗУЛПИЕВА:

«2017-жылы долбоор алкагында ЖА АКК тарабынан 400дөн ашуун фермер, 25 группага бөлүнүп, окуу-тренингдерден өттүк. Алардын ичинен 3 демо-

Ак алтындан мол түшүмдү кантип алса болот?

ТАС Свисс Интеркооперейшн» Ассоциациясынын Филлалы каржылаган WAPRO - «Суунун өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу» деген аталышта долбоор башталган.

Ноокен жана Базар-Коргон райондорундагы «Кеңеш-Суу», «Таймөңкү» жана «Сүйүнбай-Суу» СПАларында пахта эккен дыйкандар Кыргызстандагы «ХЕЛВЕ-ВЕТАС Свисс Интеркооперейшн» эл аралык уюмунун колдоосунда 3 жылдан бери тыгыз байланышта иштеп келе жатат. Долбоор Жалал-Абад Айылдык консульта-

фермер тандалып алынып, пахтанын түрк «ВА-440» элита жана «Кыргыз-5» пахта сортторун салыштыруу, узун жана кыска жөөктөр аркылуу сугаруунун түшүмдүүлүккө тийгизген таасири жана пленка астында пахта эгүү боюнча экономикалык анализдерин чыгарып бердик. Долбоордун негизги максатына ылайык маркетинг кызматын жакшыртуу үчүн фермерлер менен пахтаны кайра иштетүү заводдордун ортосунда түз иштешүүгө жетиштик».

Маркетинг боюнча Чоң-Багыш айылындагы группанын лидери – Гулчехра АЛЬЯРОВА:

«WAPRO долбоорунун 2017-жылы жүргүзгөн иштери быйыл өз жемишин бере баштады. Мисалга алсак долбоордун алкагында маалымат жыйындарда көпчүлүк фермерлер «Түрк ВА-440» элита сортторун эге башташты. Пахтаны сугарууда кыска жөөк менен сугаруу ыкмасын колдонуу керектигин баса белгилеп айтамын. Мен өзүмдүн группамдагы мүчөлөрүмдүн пахта-сын башкалардан 1 сомдо жогорку

баада саттым. Ошондой эле 2018-жыл үчүн группанын мүчөлөрүн арзан баада сапаттуу үрөн жана минералдык жер-семирткичтер менен камсыздалды. Долбоор алкагында ЖА АКК тарабынан аталган 2 райондун 12 айылында маалымат жыйындары өткөрүлдү».

Быйылкы жылы Ноокен районундагы Сакалды айыл аймагынын «Таймөңкү» жана «Сүйүнбай-Суу», Базар-Коргон районундагы Кеңеш айыл аймагынын «Кеңеш-Суу» СПАларында 496 фермерден турган 20 группа түзүлдү. Алардын

ичинен 9 группа пахтанын «Түрк» сортун эгишти. Калган 11 группа кыска жөөк аркылуу сугарууну алып барышат. Бул группаларга «Сугат сууну колдонуу, анын өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу» жана «Сугаруунун ыкмалары, кыска жөөктөр аркылуу сугаруу» деген темаларда тренингдер өткөрүлдү.

Ошондой эле төмөндөгүдөй багыттарда тажрыйба алмашуу пландалды:

1. Ноокен районунун тургуну, демофермер Салиев Чыңгыз 20 сотых аянтка пахтанын «Султан», 20 сотых аянтка «Кыргыз-5» сортторун салыштырып эгип, анализ жүргүзөт.
2. Базар-Коргон районунун тургуну, демофермер Мурзаева Мукадас 20 сотых аянтка биоумус колдонуп, ал эми 20 сотых аянтка салттык ыкманы колдонуп, сыноо жүргүзөт.
3. Ноокен районунун тургуну, демофермер Альяров Эргешбай - 20 сотых аянтка импульстук сугаруу. 20 сотых аянтка пахтаны кыска жөөктөр аркылуу сугаруу ыкмаларын колдонуп, анын түшүмдүүлүккө тийгизген таасирин сынап көрөт.

Ушул иш-чараларды иш жүзүнө ашырууга тандалып алынган группаларга жана демофермерлерге ийгилик каалайбыз!

Мырзамидин МАМАДИЕВ, долбоордун ЖА АККдагы координатору

Куурма чай - этнодаам

Тоолуу Агро Экосистемаларда азыктанууну жакшыртуу "ТАЭСА" долбоорун аткаруу аркылуу этнодаам менен алектенген, аны өнүктүрүп, кийинки муундарга өткөрүп берүүгө далалаттанган Джанышбаева Алтын эжеден жазып алган кыргыздын - куурма чайын даярдоо ыкмасын сунуштайбыз.

Пайдалуулугу: Жаңы төрөгөн энелердин сүтүн көбөйтүп, төрөттөн кийинки шишиктерди таратат, балага пайдасы бар иммунитетин көтөрөт. Кары адамдардын ашказанына жагымдуу. Анын курамында ун болгондугу үчүн, ток кармайт. Тамак-аш сиңирүү жолдорун жумшартат, сиңимдүү даам.

Ингредиентти:

- Беш адам үчүн:**
- >50 гр койдун ич майы же сары май
  - >200 гр ак ун
  - >3 литр нак сүт
  - >1 литр суу
  - >200 гр демделген өтө кызыл кара чай
  - >татымына жараша туз, бал, кумшекер.
  - >кургатылган өрүк, дары чөп (сары чай чөп - зверобой).

Даярдоо ыкмасы:

Казанды ысытып, майды салып, сызгырат. Сызгырылган майга унду кызартып кууруп, муздак суу куюлат. Кайнап чыкканда аралаштырып, сүт куюп тынбай аралаштырат. Күчтүү отто он мүнөт же жай отто он беш мүнөт кайнаткандан кийин кара чайдан куюп кайнатып, эки үч мүнөттөн кийин туз, бал, кумшекер салса болот. Куурма чай даяр болду!

Тамагыңыз таттуу болсун!

Насипа МАМАСАЛИЕВА

Джанышбаева Алтын эже куурма чай даярдоодо (ортодо).

Бозо – канды көбөйтүүчү касиетке ээ

Жүгөрүнүн шагынан бозо салуу

Жүгөрүнүн шагынан бозо салууда адегенде шак сууга чыланып ачытылат (1 күн), андан кийин кайнаган сууга ачыган шакты кошуп, атала сыяктуу коюланып калганга чейин кайнатат (1,5 саат). Кайнатылган аталаны жакшылап муздатып, угут (атайын 1 жума өндүрүлүп, кургатылып, тегирменге же жаргылчакка тартылган буудай) кошуп, жакшылап аралаштырат. Андан соң ачыткы (көрөңгө) кошулуп, жылуулап жабылат. Ал ошол калыбында 6-8 саат бою ачийт. Ачыгандан кийин жука баштык менен таза идишке сүзүлүп алынат. Бозону жүгөрүдөн сырткары таруунун, арпанын, сулунун шагынан да даярдаса болот.

Көпчүлүк кыз-келиндер бозо ичким келет, бирок кантип даярдашты билбейм дешет. Базардан сатып алып ичкенден көрө, өз колуң менен бозо салып ичкенге не жетсин.

Келиңиздер бозо салышты биргеликте үйрөнөбүз!

Бозону өтө бышып кете электе сүзүп алып, балдарга берсе канды көбөйтүүчү касиети жогору болот. Кыргыз улуттук гематология илим-изилдөө институтунда бозонун пайдалуу сапаттары изилденген. Анда бозонун курамында белок, май, көмүртек, микроэлементтер, витаминдер бар экендиги аныкталган. Бозо ичпейди ачып, тамакты жакшы сиңирип, кандагы гемоглобинди көбөйтөт. Андыктан аз кандуулукту дарылоодо бозо мыкты суусундук. Ашказан менен ичегини жакшы иштетип, чарчоону жазып, адамдын жалпы абалын жакшыртат.

Албетте, ар бир кожойке ашканада адамдын табитин ача турган даамдуу тамактарды жасагысы келет. Тамак канчалык даамдуу, майлуу жасалган сайын, анын ден соолукка зыяны ошончолук көбүрөөк экенин эч ким билгиси да келбейт. Себеби, куурланган, майлуу тамактардын көбү даамдуу, бирок мындай даам анчалык пайдалуу эмес. Андыктан адамдын ден соолугуна пайдалып келип, ашыкча салмак кошпой, тескерисинче салмакты бир калыпта алып жүрүүгө боло турган күрүчтүн пайдасын билели.

Күрүчтүн пайдасы

КҮРҮЧ
Бул азыкты көпчүлүк учурда коюу тамактарда пайдаланаарын баарыбыз эле билебиз. Бирок, аны куурланган азыктар менен аралаштырып жегенден көрө, бир аз өсүмдүк майын, мала туз кошуп сууга эле бышыруу ден соолукка эбегейсиз пайдалуу. Күрүчтүн адамдын организмде сиңимдүүлүгү да мыкты, ал крахмалга, белокко бай, ар кандай витаминдер, минералдык заттар көп.

ар бир кожойке өздөрү көз болжолу менен билишет. Анын үстүнө күрүчтүн эрте же кеч бышуусу алардын сортуна да жараша болот. Эгер бири-бирине жабышпай, чачырап бышканын кааласаңыз күрүчтүн суусу андан эки эсе көбүрөөк болушу шарт. Мисалы, бир табак күрүчкө эки табак суу куюу керек. Негизи күрүчтү куурубай, кайнатма кылып бышыруу пайдалуу. Куурубай, кайнатылып бышырылган күрүч диета кармаган адамдардын баардыгына сунушталат.

Күрүчтү көп жеген адамдын энергиясы ашып-ташып, сергек болот. Ал адамдын ичегисинин иштешине да мыкты жардам берет. Адамдын канындагы кантты, теридеги кан айланууну, кан басымды бир калыпта кармап, жүрөк жана дизентерия оорусун алдын алат.

Интернет булактарынан алынды

КҮРҮЧТҮ КАНТИП ДАЯРДОО КЕРЕК?

Күрүчтү даярдоодон мурда аны таза жууп алган оң. Мискейге суу же эттин шорпосун куюп, ал кайнагандан кийин жуулган күрүчтү салып, кайнатуу керек. Кайнап жаткан күрүчтү бир нече жолу аралаштырып койсо болот. Аны канчалык кайнатуу керек экенин

Адистер сергек жашоонун сыры жөнөкөй экенин айтышат. Алардын пикири боюнча "Өзүңдү сергек сезиш үчүн күнүмдүк жаңылыктардын арасынан позитивдүүлөрүн гана жүрөктөн өткөрүш керек. Бул сезимдин жаралышына бир гана сырткы факторлор таасир этпейт. Сергек жашоо бактылуулукка багыттайт, коомчулукта эмнегедир сергек жашоо үчүн материалдык байлык болсо адам сөзсүз бактылуу деген түшүнүк калыптанып калган. Материалдык байлыкка жеткенде канааттануу сезими пайда болушу мүмкүн, бирок, муну чыныгы бактылуу адамдын сезими менен чаташтырбаш

Сергек жашоонун сыры эмнеде?

керек. Себеби, бактылуулук жашоодогу кырдаалдарды, дегеле жашоону кандай түстө кабыл алууга жараша болот.

"Сергек жашоо өткөрүү үчүн - жашоодогу бардык кичине-чоң жакшылыктарга кубана

билүү керек. Жаңылыктардын арасынан позитивдүүсүн көрө билген адам бактылуу. Биздин аң сезимдин кабыл алуусу чектелүү. Анын чоң бөлүгү негативдүү жаңылыктарга толуп калган. Ал эми позитивдүү жаңылыктарга көп көңүл деле бурбайбыз" - деп белгилейт адистер.

Ошондуктан эшигиңиздин алдына түрдүү гүлдөрдү өстүрүңүз.

Сизге керектуу кеңештер

ТИШ ПАСТАСЫ

Бут кийиминизге тиш пастасын сыгып, аны алгач кургак, андан кийин ным чүпүрөк менен сүртсөңүз, бут кийиминиз жаңы кезиндегидей жаркырап көрүнөт.

Балаңыз тамдын бооруна карандаш менен сүрөт тарттыбы? Анда сүрөт тартылган жерди тиш пастасы жана щетка менен сүрүп тазалаңыз. Андан соң суу менен жуусаңыз таптаза болот.

Колуңуз жагымсыз жыттанып калса, тиш пастасы менен жууп койсоңуз дароо кетет.

Кирдеп калган үтүктү тазалаш үчүн да тиш пастасы колдонулат. Ал үчүн үтүк муздак кезинде бетине тиш пастасын сыгып, аны чүпүрөк менен сүртсөңүз да, акырында жууп коёсуз.

САМЫН

Топурак, чаң, жер менен алектенип иштөөнүн алдында колунузга самынды көбүртүп, жуубастан кургатып алыңыз да, андан кийин иштей бериңиз. Ошондо колунуз кесилбейт.

Атыр жыттуу самындын кесиндиси терезеге коюп койсоңуз, ал жерге курт-кумурскалар келбейт.

БУТУҢУЗ ТЕРДЕЙБИ...

Жатаардын алдында ромашканын кайнатмасы кошулган жылуу сууга бутту 15 мүнөт салып отуруу зарыл. Андан кийин, кургата аарчып, байпактын ичине 2-3 чымчым кумшекер себелеп кийип жатуу керек. Эрте менен эрте муздак суу менен бутуңузду жууп чыгыңыз, кечке чейин салкын жүрөсүз.

Мындай ишчараны күнүгө зэрликпей жасап турсаңыз эле терден арыласыз.

Чөптү табигый жана эгилме аянттардан, андан тышкары аралашма жерлерден даярдашат. Даярдалган чөп ири мүйүздүү малдарды, кой-эчкилерди жана жылкыларды колдо багуу учурдагы негизги тоюту болуп саналат. Жогорку сапаттагы чөп протеиндин, клетчатканын, канттын, минералдык заттардын, Д, В витаминдеринин жана каротиндин негизги булагы болуп эсептелет. Сапаттуу чөп - көк чөптү 30-35% чейин кургатып, престеп жана андан ары дагы жакшы кургатып, жыйнап алуу жолу менен алынат. Чөптөрдүн сапатына - даярдоо мөөнөтү, эксплуатациялоо мөөнөтү, топурактын асылдуулугу, чөптүн кошулмасынын түрү таасир берет. Даяр чөптүн нымдуулугу 17% болушу керек.

Беде, эспарцеттен даярдалган чөп - кургатылган жашыл чөп. Кыш мезгилинде малды толук баалуулукта тоюттандыруу үчүн рациондун маанилүү компоненти болуп саналат. Анын азыктуулук баалуулугу 1 кг беденин чөбүнүн курамында:

Тоют даярдоо

чөптө көптөгөн витаминдер жана белоктор сакталат, бирок чөптүн көлөмү төмөндөйт.

Кечирээк оруп-жыйноодо: түшүмдүүлүгү көбөйөт, азык заттар жоголот, алардын сиңимдүүлүгү төмөндөйт.

Жаан-чачындуу мезгилде оруп-жыйноодо - азык заттар жуулуп кетет, жашыл өңү өзгөрүлөт.

Күндүн нурлары көп убакытка чейин тийгенде - товардык түрү начарлайт, витаминдер бузулат, азыктануу баалуулуктары төмөндөйт.

Чабык маалы.

Чөптү эртең менен эрте чапкан оң, анткени, ным болуп жумшап калган чөптөр оңой чабылат.

0,45-0,55 тоюттук бирдиги;
90-105 г сиңүүчү протеин;
30 мг кем эмес каротин;
В, Д, Е тобундагы витаминдер,
минералдык заттар бар.

Оруп-жыйноо.

Бедени чөпкө оруп-жыйноонун ылайыктуу мезгили - бутон байлаган учуру, жаңы гүлдөп баштаган кези. Бул мезгилде түшүмдүн жана протеиндин сапаты жогору болот.

Эрте оруп-жыйноодо болсо -

Бул учурда чабылган маса 3-4 эсе тезирээк кургайт, түнкү маалда чөптөрдө каротин көбүрөөк топтолот.

Чөптүн нымдуулугу.

Даяр чөптүн нымдуулугу 17% болушу керек. Анын чөптөгү деңгээлин төмөнкүчө билсе болот:

- ◆ чөп шуудурайт жана жумшактай сезилет, кол менен кармаганда жумшак жаңы жана муздактыгы байкалат;
- ◆ чөптү орогондо 20-30 виток чыгат, бир боосу гана үзүк болуп, кое бергенде ал жай жазылат, сабактары сынып, жалбырактары үбөлөнөт;
- ◆ сабактарын манжа арасында сыдырганда анын ширеси бөлүнүп чыкпайт.

Чөптүн сапатын баалоо.

Сапаты мыкты чөптүн абалы төмөнкүдөй:

- ◆ жашыл түстө болот;
- ◆ ошол түрүнө мүнөздүү спецификалык аромат жыты бар;
- ◆ өсүмдүктүн өзүнүн өңү жана жалбырактарынын өңү жакшы сакталат;

◆ оттоо чөптөрдүн жарымынан көп эмес проценти.

Чөптүн химиялык курамы жана азыктуулугун аныктоочу маанилүү фактору катары вегетация маалы эсептелет. Эгерде чөптүн азыктуулугу менен аны бутон байлаган фазасында оруп-жыйноонун оптималдык мөөнөтүн салыштырса, гүлдөгөн фазасында жана машак байлоо башталганда жоготуулардын өлчөмү кургак заттын ар бир 100 кг 13,0 тоют бирдиги же 20,4% жана 2,9 кг түзөт, сиңимдүү протеин 23,6%.

Жүгөрүдөн, күнкарамадан, чөптөрдөн жана башка өсүмдүктөрдөн даярдалып, силостолгон тоют баалуу чыктуу тоют болуп саналат. Анда оңой сиңүүчү протеин, витаминдер, минералдык заттар, органикалык кислоталар бар. Силостун сапаты жана азыктуулугу силостолгон өсүмдүктөн, айрыкча кант, протеин жана нымдуулуктан жана ошондой эле, даярдоо жана сактоо технологияларына көз каранды болот.

Уландысы бар.

Б. НЕМАТИЛЛАЕВ

ЭХИНОКОККОЗ - жаныбарларга да, адамга да жугуучу оору. Бирок адамдарга көбүнчө ылаңдаган иттен жугат.

Эхинококктун ыйлаакча формасынын көлөмүнүн эң кичинеси буурчактай, чоңдору жаш баланын башындай болот. Ыйлаакчанын ичинде болочок эхинококк куртунун түйүлдүктөрү болот. Аларды жөнөкөй эле көз менен көрүүгө болот.

Адамдын көбүнчө боору жана өпкөсү бузулат - аларда катуу челдин ичиндеги ыйлаакча түрүндөгү өсүндү (кисталар) пайда болот, аларды хирург гана операция жолу менен алып сала алат.

Эпизоотологиясы:

Эхинококкоз ылаңы малдардын арасында бардык райондордо жана жылдын бардык мезгилинде кездешет.

Эхинококкоз менен ылаңдаган койлордун республикадагы орточо көрсөткүчү 65%ды түзөт.

Оорудан сактануунун жөнөкөй эрежелери.

Адам бул мите оорусу менен оорубашы үчүн жөнөкөй эле эрежелерди аткарышы керек.

Биринчиси - итти өз убагында эмдөө керек же жаныбарлардын организмдин курттардан тазалаш үчүн жылына төрт жолу дары бериш керек. Жергиликтүү ветеринар буга сөзсүз жардамдашат.

ЭХИНОКОККОЗ

Үйдөгү иттерге жылына төрт жолу эхинококкоздон сактоо үчүн дары бериш керек, ошондо алар өзүнүн ээсине да, башкаларга да коркунучу жок болот.

Экинчиси - жеке гигиена-ны сактоо зарыл: жаныбарларды кармагандан, дааратканага баргандан кийин колду самындап жууш керек, жашылчаларды жана жемиштерди жээрден мурда суу менен жакшылап чайкаш керек.

Үчүнчүсү - эң негизгиси, айыл чарба жаныбарларынын ичеги, карын, боор, өпкөсүн итке бербеш керек. Айылда жашаган адамдар малды өздөрү сойгондо боорундагы же өпкөсүндөгү ыйлаакчаларды көрүп, аны жегенге жараксыз экен деп өзүнүн итине беришет же иттер жесин деп ыргытып салышат. Алар мунун адамдардын ден соолугуна жана айлана-чөйрөгө коркунучтуу экенин түшүнүшпөйт. Оорууга чалдыккан ички органдарды жеген жаныбарлар оорунун ар кандай мите курттарын көбөйтүп өстүрүүчү кийинки звено болуп калышат.

Эхинококктун малга жугуу жолдору

▲ Иттен сырткы чөйрөгө бөлүнүп чыккан сиркелер - короону, жайытты, бакчаны, чөптү, сууну бардык жерди булгайт.

▲ Бир эле ит күн сайын миңдеген эхинококктун сиркелерин сыртка заңы менен кошо бөлүп чыгарат жана бул процесс бир нече жылга созулушу мүмкүн.

Иттин организмдинде эхинококк кышкысын 43-54 күндө, ал эми жайында 34-41 күндө жетилет.

Малдарды союудагы эрежелер:

1. Яма Бекар (малдан чыккан жараксыз органдарын ыргытуучу чуңкур) сөзсүз болушу зарыл.
2. Эгер мал сойгон адамдын колунда жараты болсо, резина колкап кийүүсү керек жана колду спирт менен сүртүү зарыл.

3. Мал союп жаткан адам атайын халат, резина өтүк кийип алуусу керек.
4. Малдын ички органдарын итке бербөө керек (боор, өпкө).
5. Мал сойгон жерге жаш балдарды жолотпоо зарыл.
6. Мал сойгон адам малдан чыккан чыгындыларды, кесиндилерди жыйнап, чуңкурчага салып, мал союлган жайды тазалоосу керек.
7. Чуңкурчанын бетин жаап, дезинфекциялаш керек (мал сойгон жайды, чуңкурчаны хлорка, марганцовка менен жок дегенде акиташтын калдыктарын төгүп койсо да болот).
8. Мал сойгон адам дезинфекциялап бүткөндөн кийин өзү да колун таза жууп, спирт менен сүртүп, халат, резина өтүктөрүн да жукуздандырышы керек.

Жогорудагы эрежелерди так аткарсак оорунун келип чыгуусун алдын алган болобуз!

Эхинококкоздун экономикалык зыяны

Окумуштуулардын эсептөөсү боюнча эхинококкоз менен ылаңдаган, ар бир кой, соо малга карганда 2,2 кг этти, 200 г майды жана 160-300 г жүндү кем берет. Боордогу, өпкөдөгү дарттуу жерлерин алып таштап тазалагандан кийин, соо малдыкына караганда 0,9 кг аз болот. Ар бир 100 баш ылаңдаган койдон 7-12 баш козу аз алынат.

Адамга эхинококкоз эмнеси менен коркунучтуу?

Медициналык маалыматка таянсак, эхинококкоз адамдардын арасында жылдан жылга өсүүдө. Эгер 2010-жылы 572 адам эхинококкоз менен операция болсо, 2014-жылы 884 адамга жеткен.

Эхинококкоздун адамга келтирген зыяны

Бир жылда орточо 800 киши эхинококкоз менен операция болушат. Альвеококкоз менен 80 киши операция болушат.

Көптөгөн оорулуулар операциядан кийин ишке жөндөмдүүлүгүн жоготушат жана өмүр бою майып болуп калышат.

**Бахтияр НЕМАТИЛЛАЕВ
ЖА АККЫН
ветеринар-консультанты**

Сугаруунун оптималдуу нормасы – сапаттуу жана мол түшүм алууга өбөлгө түзөт

Сен пахтаны жайды жайлай баксаң – Пахта сени кышы менен багат!

Суу жана жер ресурстарын дыйкан чарбалардын деңгээлинде натыйжалуу пайдалануу үчүн жергиликтүү тренерлерди, консультациялык кызматтарды, консультанттарды даярдоо менен учурда жүзөгө ашырылып жаткан долбоорлор аркылуу дыйкандар арасында колдонулуп жаткан мыкты технологияларды жайылтуу зарыл!

суунун өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу «WAPRO» долбоорунун алкагында өткөрүлдү.

Долбоордун максаты – сугат сууну натыйжалуу пайдалануу ыкмасын үйрөтүү аркылуу пилоттук аймактарда айыл тургундарынын кирешелерин жогорулатуу менен алардын жашоо тиричилигин жакшыртуу.

Базар-Коргон районундагы Аркалык айылынын дыйкандары тренинг учурунда.

WAPRO долбоорунун Жалал-Абад облусу боюнча жетекчиси И. Арапов дыйкандар менен жолугушууда.

Сугат суунун өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу боюнча алынган тажрыйбалар жана талааларда сугат сууну пайдаланууну нормалдаштыруунун жөнөкөй жана жеткиликтүү ыкмаларын иштеп чыгуу негизги мааниге ээ болуп турат. Мындай тажрыйбаларды жайылтуу максатында, 2018-жылдын 24-апрелинде Жалал-Абад облусунун Базар-Коргон районуна караштуу Аркалык айылында «Сугат сууну колдонуу жана анын өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу» жана «Сугаруунун ыкмалары жана кыска жөөктөр аркылуу сугаруу» деген темаларда тренингдер өткөрүлдү.

Бул тренингдер Кыргызстандагы «ХЕЛВЕТАС Свисс Интеркооперейшн» Ассоциациясынын Филиалы каржылаган – Сугат

Ал эми долбоордун милдеттеринин бири – климаттын өзгөрүшүнө карата ыңгайлашкан айыл чарба азык-түлүктөрүн өндүрүү үчүн суугат суунун өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу боюнча натыйжалуу ыкмаларды колдонууга кызыккан жана жоопкерчилиги бар дыйкандар менен иш алып баруу болуп саналат.

WAPRO долбоору суунун өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу аркылуу сугаруу ыкмаларын колдонуп, суу ресурстарын натыйжалуу пайдалануу боюнча жергиликтүү дыйкандардын билим-шыктарын жогорулатуучу тренингдерди колдоого алды. WAPRO долбоорунун финансылык каржылоосу менен «Био Фермер» кооперативи 2018-жылга био фермерлерди окутуу боюнча мандат алган.

Өткөрүлгөн тренингдерге – 11 эркек киши жана 17 аял киши, жалпы 28 дыйкан катышкан. Мындан сырткары «Био Фермер» кооперативинин мүчөлөрү, Мырза-Суу СПАсынын директору - Көкөнөв А., суу бөлүштүрүү боюнча адиси – Муратов К., Ноокен райондук СПАларды колдоо бөлүмүнүн башчысы – Бакиров Ш., Базар-Коргон райондук СПАларды колдоо бөлүмүнүн башчысы – Турдуматов А., «Био Фермер» кооперативинин тренери – Холдаров Р., кооперативдин жетекчиси – Канназаров Н., демофермер Р. Адылов катышты.

Бул тренингге WAPRO долбоорунун Жалал-Абад облусу боюнча жетекчиси И. Арапов, мониторинг жүргүзүүчү адис - А. Халдаров, Кыргызстандагы «ХЕЛВЕТАС Свисс Интеркооперейшн» эл аралык уюмунун директору Анна де Беер, кошумча нарк чынжыржасын түзүү (ЦДС) жана айыл экономикасы боюнча кеңешчиси – Д.Раева, «ХЕЛВЕТАС Свисс Интеркооперейшн» эл аралык уюмунун башкы кеңсесинен Африка жана Борбордук Азия боюнча координатору – Бруно Пойтевиндин катышкандыгы маанилүү учур болду.

Тренингдин катышуучулары тренингге аябай активдүү катышып, теманын тегерегинде сугат суунун үнөмдүү пайдалануу жана сугаруунун натыйжалуу ыкмалары боюнча көптөгөн кызыккан суроолорун берип жатышты. Андан сырткары дыйкандар бул тренинг өтө пайдалуу экендигин белгилеп, "Эми биз сарамжалдуу сугаруунун ыкмаларын колдонуп, сугаруунун убактысын кыскартуу жана сугат сууну үнөмдөө менен ишибизди жеңилдетет экенбиз" - деп бир топ жанданып калышты.

Долбоор алкагында 2017-жылы иштеген демо фермерлер – пахтаны кыска жөөктөр менен сугаруу ыкмасын сынап көрүшкөн. Натыйжада сугат сууну керектөө азайып, пахтанын түшүмү узун жөөктөр менен сугарганга караганда жогорулап, киреше 30%га көтөрүлгөндүгүн далилдешти.

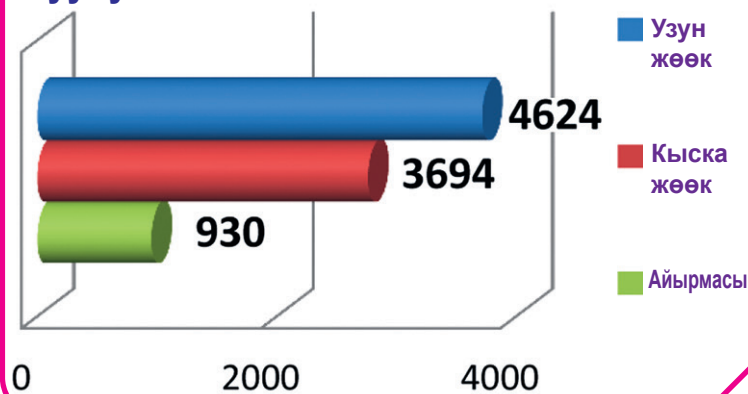
Эксперименттен алынган жыйынтыктарды анализдөө менен кыска жөөктөр аркылуу сугаруу ыкмасын колдонуп, мол түшүм алууга болоору байкалды. Долбоор алкагында жүргүзүлгөн эксперименттин жыйынтыктарына күбө болосуздар.

Тренингдин программасы менен таанышкан коноктор жана уюштуруучулар, жергиликтүү дыйкандардын, дегеле айыл жергесинде сугат сууну натыйжалуу пайдаланууда WAPRO долбоорунун маанилүүлүгүн белгилеп кетишти.

Швейцария өлкөсүндөгү Цюрих шаарынан келген координатору «долбоордун келечеги бар, туруктуулук байкалат, «Био Фермер» кооперативи туруктуу өнүгө алат

ДОЛБООР АЛКАГЫНДА ЖҮРГҮЗҮЛГӨН ЭКСПЕРИМЕНТТИН ЖЫЙЫНТЫКТАРЫ

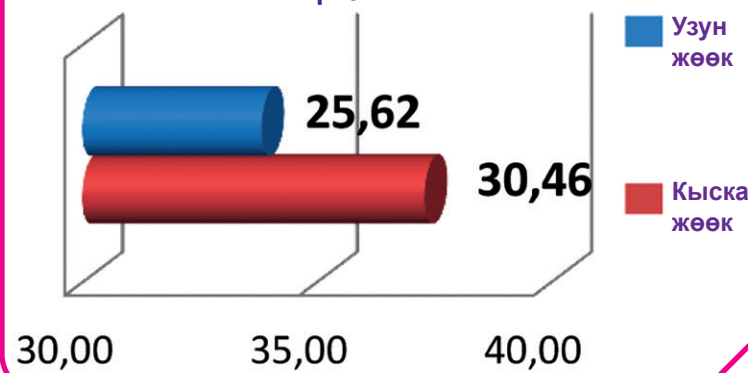
Сезон учурунда пахтага кеткен суунун чыгымы – 1 га /м³ аянтка

Сугаруунун ыкмаларын колдонуу менен пахтадан алынган таза киреше сом/га

Сугаруунун ыкмаларын колдонуу менен алынган пахтанын түшүмү ц/га

жана өз алдынча, динамикалуу (дайыма өсүп өнүгүүгө далалаттанган), өсүп-өнүгө турган кооператив» деп баса белгилеп кетти.

Пахтаны сугаруу мезгилинде пахтага ашыкча суу берилип калып, көп убакыт талап кылынууда. Пахтаны узун жөөктөр менен сугарганда пахтанын түшүмдүүлүгү төмөндөп кетүүдө. Анын ордуна кыска жөөктөр аркылуу сугарса, суу да убакыт да аз жумшалат, натыйжада пахтанын түшүмдүүлүгү жогорулайт.

Көп жылдап жүргүзүлгөн эксперименттин негизинде алынган жыйынтыктарга таянып, дыйкандарга пахтаны кыска жөөктөр аркылуу сугарыңыздар деп сунуш берип кетебиз!

Урматтуу дыйкандар – бул далилденген жыйынтык! Сиздердин пахта өстүрүп, мол түшүм алууга толук мүмкүнчүлүгүңүздөр бар!

Рустам ХОЛДАРОВ,
«Био Фермер»
кооперативинин тренери